

**Ανάλυση του Δείκτη "αποκαλυφθέντος συγκριτικού πλεονεκτήματος"
των αγροτικών κλάδων στην Ελλάδα (2000-2012)**

Δρ. Δημήτριος Π. Πετρόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Τεχνολόγων Γεωπόνων ΤΕΙ Πελοποννήσου
e-mail: d.petro@teikal.gr

Δρ. Αθανάσιος Παπαγεωργίου

Καθηγητής, Τμήμα Τεχνολόγων Γεωπόνων ΤΕΙ Πελοποννήσου
e-mail: ath.papageorgiou@teikal.gr

Γεώργιος Κυριαζόπουλος

Καθηγητής Εφαρμογών ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας
e-mail: kyriazopoulos@yahoo.com

Περίληψη

Η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου, μέσα από την κατάργηση των ορίων των αγορών μεταξύ των κρατών και την εφαρμογή προτιμησιακών εμπορικών συμφωνιών, καθώς και η ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης συνέβαλαν στην ενίσχυση του ανταγωνισμού που παρατηρείται στις αγορές, σε γεωγραφικό αλλά και σε τομεακό επίπεδο. Έτσι η μέτρηση της ανταγωνιστικότητας γίνεται πεδίο αναλύσεων τόσο από φορείς της αγοράς, όσο και από θεσμούς της οικονομικής πολιτικής. Η ανάλυση της ανταγωνιστικότητας με βάση μεμονωμένους δείκτες, όπως το κόστος, η τιμή ή η ποιότητα, δεν αποτελεί ικανοποιητικό εργαλείο για την πρόβλεψη των αποτελεσμάτων της εμπορικής πολιτικής, είτε αυτό αφορά το κράτος, είτε έναν παραγωγικό κλάδο ή μια επιχείρηση, πολύ δε μάλλον την αναπτυξιακή τους διαδικασία. Η ανταγωνιστικότητα ενός οικονομικού κλάδου, όπως η γεωργία ή τα τρόφιμα, εστιάζουν το ενδιαφέρον στο επίπεδο και στις μεταβολές του εμπορικού ισοζυγίου ή/και στις επιδόσεις των επιχειρήσεων του κλάδου. Έτσι τα βασικά δεδομένα της ανάλυσης της ανταγωνιστικότητας ενός κλάδου της γεωργίας προέρχεται από τα στοιχεία που προκύπτουν από το εμπορικό ισοζύγιο.

Στην παρούσα εργασία αναλύεται η ανταγωνιστικότητα βασικών αγροτικών κλάδων της Ελλάδας σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, με τη χρησιμοποίηση του δείκτη «αποκαλυφθέντος» συγκριτικού πλεονεκτήματος (Revealed Comparative Advantage, RCA) για τη χρονική περίοδο 2000-2012. Η αξιολόγηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος της Ελλάδας με βάση τον αποκαλούμενο δείκτη Balassa χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει εάν μια χώρα έχει «αποκαλυφθέν» συγκριτικό πλεονέκτημα (RCA). Επίσης αναλύεται η ανταγωνιστικότητα έναντι δύο βαλκανικών χωρών, της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας. Οι δύο αυτές χώρες επιλέχθηκαν με το σκεπτικό ότι είναι μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης - άρα οι εμπορικές συναλλαγές γίνονται χωρίς περιορισμούς - και ότι γειτνιάζουν με την Ελλάδα, γεγονός που διευκολύνει τις εμπορικές συναλλαγές. Τέλος αυτές οι χώρες βρίσκονται σε μια συνεχή άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου, το οποίο έχει επίδραση στις καταναλωτικές τους συνήθειες.

Η πρόοδος και η μακροχρόνια ανταγωνιστικότητά της γεωργίας δεν σχετίζεται τόσο με βραχυχρόνιες παραμέτρους, όπως οι τιμές ή το κόστος των εισροών, αλλά με την παραγωγικότητα και την οργάνωση σε επίπεδο γεωργικών εκμεταλλεύσεων και σε επίπεδο κράτους. Πέρα από την ποσότητα του προϊόντος, τον φυσικό πλούτο των περιοχών και τις τεχνολογίες μείωσης του κόστους, περισσότερο προσοχή δίνεται στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας τους, στην ποιότητα, στις υπηρεσίες που προσφέρουν και σε άλλους «εκτός τιμής» παράγοντες.

Για μια χώρα, όπως η Ελλάδα, ενταγμένη σε ένα βασικά οικονομικό διεθνή οργανισμό, την Ευρωπαϊκή Ένωση, με πλήρως ανοικτή οικονομία και άρα αντιμέτωπη με τις εξελίξεις του μεταβαλλόμενου διεθνούς περιβάλλοντος, η

ανάλυση της ανταγωνιστικότητας των επιμέρους κλάδων της οικονομίας δεν παύει να είναι επίκαιρη και σημαντική. Η μέτρηση της ανταγωνιστικότητας του αγροτικού τομέα, χρησιμοποιείται για να αναδειχθούν τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία του, ούτως ώστε να διαμορφωθεί ένα πλαίσιο διορθωτικών κινήσεων, εάν χρειάζονται, και προτάσεων για το μέλλον.

Λέξεις κλειδιά: ανταγωνιστικότητα, διεθνής ανταγωνιστικότητα, αγροτικός τομέας, εμπορικό ισοζύγιο.

Jel: Q10, Q17, F10

Εισαγωγή

Η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου, μέσα από την κατάργηση των ορίων των αγορών μεταξύ των κρατών και την εφαρμογή προτιμησιακών εμπορικών συμφωνιών, καθώς και η ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης συνέβαλαν στην ενίσχυση του ανταγωνισμού που παρατηρείται στις αγορές, σε γεωγραφικό αλλά και σε τομεακό επίπεδο. Για τους επιμέρους παραγωγικούς κλάδους, έννοιες όπως: ανάπτυξη, παραγωγικότητα, αποτελεσματικότητα και ανταγωνιστικότητα αποκτούν νέα διάσταση, ενώ όσο πιο ανοικτή είναι μια οικονομία τόσο ενισχύεται η δυαδική υπόσταση της ανταγωνιστικότητας, δηλαδή αυτή της εσωτερικής (εθνικής) και διεθνούς ανταγωνιστικότητας (Gopinath et al, 1997).

Οι φορείς της αγοράς αλλά και της οικονομικής πολιτικής ενδιαφέρονται να αποκτήσουν μια όσο το δυνατόν σαφέστερη εικόνα του μεγέθους και του είδους των ευκαιριών και προβλημάτων των κλάδων, ούτως ώστε εφαρμόζοντας τις κατάλληλες στρατηγικές να επιτύχουν τη μακροχρόνια ανταγωνιστικότητα και ανάπτυξή τους.

Σχετικά με τον αγροτικό τομέα, η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) το 1981 και η εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) τον βρήκε απροετοίμαστο να αντιμετωπίσει τα νέα δεδομένα. Η αύξηση του εισοδήματος του έλληνα καταναλωτή, λόγω της εισροής χρήματος από την ΕΟΚ, αλλά και η αύξηση του κόστους μεγάλου αριθμού προϊόντων, εξ' αιτίας της τάσης εξομίωσης των τιμών τους με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, είχαν σαν αποτέλεσμα να προκληθούν μεγάλες ανακατατάξεις στην αγορά. Το εμπορικό ισοζύγιο των γεωργικών προϊόντων και τροφίμων από πλεονασματικό που ήταν μέχρι το 1981 (36,65 εκατ. €) το 1982, ένα χρόνο μετά την ένταξη, έγινε ελλειμματικό (-34,8 εκατ. €), έλλειμμα το οποίο συνεχώς αυξάνεται (Papageorgiou, Petropoulos, 2010).

Η εμφάνιση του ελλείμματος οφείλεται τόσο σε ποσοτικές όσο και σε ποιοτικές παραμέτρους. Ως προς την πρώτη κατηγορία, η ζήτηση των ελλήνων καταναλωτών αυξήθηκε περισσότερο από την δυνατότητα παραγωγής της τοπικής οικονομίας, αυξάνοντας τις εισαγωγές, ενώ η αύξηση του κόστους παραγωγής των προϊόντων συνέβαλε στο να γίνουν λιγότερο ανταγωνιστικά τόσο στην εσωτερική, όσο και στη διεθνή αγορά, μειώνοντας τα έσοδα από τις εξαγωγές. Ως προς την δεύτερη κατηγορία των ποιοτικών παραμέτρων, το εμπορικό ισοζύγιο επιβαρύνθηκε από τη δομή των εισαγωγών σε σχέση με τις εξαγωγές, όπου εισάγουμε κύρια ακριβά κτηνοτροφικά και μεγάλης προστιθέμενης αξίας προϊόντα και εξάγουμε σαφώς φθηνότερα φυτικά προϊόντα, καθώς και λόγω του ότι με την εφαρμογή του κοινοτικού προτιμησιακού καθεστώτος, αυξήθηκε η εισαγωγή ακριβών κοινοτικών προϊόντων (Maraveyas, Duguenne, 1994).

Η εργασία μας χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο παρουσιάζουμε το θεωρητικό υπόβαθρο της ανταγωνιστικότητας και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των προϊόντων, καθώς και τα προτεινόμενα εργαλεία εκτίμησής της, ανάλυση η οποία μας οδηγεί στην μεθοδολογία που χρησιμοποιούμε. Στο δεύτερο αναλύουμε το δείκτη ανταγωνιστικότητας Balassa βασικών ομάδων ελληνικών γεωργικών προϊόντων και τροφίμων, καθώς τις ροές εμπορίου (εισαγωγές-εξαγωγές) βασικών κατηγοριών αγροτικών προϊόντων. Η

ανάλυση του δείκτη Balassa γίνεται τόσο για το σύνολο των εμπορικών συναλλαγών της Ελλάδας, όσο και ξεχωριστά για τις χώρες Ρουμανία και Βουλγαρία.

Η ανταγωνιστικότητα και οι τρόποι εκτίμησής της

Η ανταγωνιστικότητα ενός οικονομικού κλάδου, όπως η γεωργία ή τα τρόφιμα, εστιάζουν το ενδιαφέρον στο επίπεδο και στις μεταβολές του εμπορικού ισοζυγίου ή/και στις επιδόσεις των επιχειρήσεων του κλάδου. Οι Sharples και Milham (1990) σημειώνουν ότι «το να είσαι ανταγωνιστικός είναι η ικανότητα του να διαθέτεις αγαθά και υπηρεσίες στο χρόνο, τον τόπο και τη μορφή που αναζητούνται από τους αγοραστές σε τιμές τόσο καλές ή καλύτερες από άλλους πιθανούς προμηθευτές, εξασφαλίζοντας ικανοποιητικό επίπεδο απόδοσης των χρησιμοποιούμενων πόρων» (Abbott, Bredahl, 1992).

Ο Porter (1990) αναλύοντας τη σημασία των συνεργασιών (clusters) αναφέρει ότι «ο σύγχρονος ανταγωνισμός εξαρτάται από την παραγωγικότητα και όχι από την πρόσβαση στις εισροές ή την κλίμακα δραστηριοποίησης της κάθε επιχείρησης». Υποστηρίζει ότι σημασία έχει το πώς λειτουργεί μια επιχείρηση και όχι το πού, προσθέτοντας με αυτόν τον τρόπο στοιχεία της οργάνωσης των επιχειρήσεων στην ανάλυση της μακροχρόνιας πορείας της ανταγωνιστικότητας της και κατ' επέκταση της ανταγωνιστικότητας ενός παραγωγικού κλάδου.

Ανταγωνιστικός είναι ο κλάδος που έχει την ικανότητα μιας διαρκούς και επιτυχούς παρουσίας και διατήρησης της θέσης του στην εσωτερική αλλά και στην εξωτερική αγορά. Το συγκριτικό πλεονέκτημα ενός κλάδου κατέχει πάντα σημαίνουσα θέση στην προσέγγιση της ανταγωνιστικότητας (Porter, 1990), ενώ υπογραμμίζεται η σημασία της συνολικής παραγωγικότητας των επιχειρήσεων του κλάδου (Gopinath et al, 1997), ιδιαίτερα ως προς το κόστος εργασίας, το οποίο θεωρείται βασικός δείκτης της εθνικής παραγωγικότητας (Abbott, Bredahl, 1992).

Λόγω του ότι η διεθνής ανταγωνιστικότητα είναι μια δυναμική και ευμετάβλητη έννοια (Traill, da Silva, 1996), αναλύεται η σημασία της μακροχρόνιας ανταγωνιστικότητας, καθώς και η δυναμική του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Υπάρχει ενδιαφέρον για τη μακροχρόνια διατήρησή τους σε ικανοποιητικό επίπεδο και τονίζονται οι ανάγκες και οι υποχρεώσεις που προκύπτουν για τεχνολογικές αλλαγές και βελτιώσεις μέσα από την εφαρμογή επενδυτικών στρατηγικών (Abbott, Bredahl, 1992).

Ο Fagerberg (1988) σημειώνει ότι «οι συντελεστές που σχετίζονται με την τεχνολογία και την παραγωγική δυναμικότητα είναι πολύ σημαντικοί για τη μεσο-μακροχρόνια εξέλιξη των διαφορών των μεριδίων στις αγορές μεταξύ των χωρών αλλά και του ΑΕΠ, ενώ η ανταγωνιστικότητα κόστους παίζει ένα πιο περιορισμένο ρόλο από ότι συνήθως πιστεύουμε». Προτείνει ένα πρότυπο διεθνούς ανταγωνιστικότητας που συνδέει την ανάπτυξη των μεριδίων των αγορών με τρία είδη συντελεστών: την ικανότητα ως προς την ανταγωνιστικότητα τεχνολογίας, ως προς την ανταγωνιστικότητα τιμής και ως προς τη δυνατότητα διάθεσης των προϊόντων, δηλαδή αποτελεσματικής πρόσβασης στις αγορές.

Η νέα θεωρία του «στρατηγικού» εμπορίου έδειξε ότι οι λεπτομέρειες της διάρθρωσης των κλάδων της οικονομίας βοηθούν στην επίτευξη της μέγιστης αποτελεσματικότητας των επενδυτικών σχεδίων και πολιτικών. Υπογραμμίζεται ο ρόλος του κράτους και των κυβερνήσεων οι οποίες θα πρέπει να εξασφαλίσουν ένα ανταγωνιστικό οικονομικό περιβάλλον. Θα πρέπει να παρέχουν τα δημόσια αγαθά και τις υποδομές που ο ιδιωτικός τομέας δεν προσφέρει και να κάνουν όλες τις αναγκαίες παρεμβάσεις ως προς την εξασφάλιση της υγείας και ασφάλειας της κοινωνίας και του περιβάλλοντος (Abbott, Bredahl, 1992; Porter, 1990).

Εάν εξετάσουμε την ανταγωνιστικότητα από τη μεριά των επιχειρήσεων, αυτή ορίζεται ως «η ικανότητα της επικερδούς δημιουργίας και διάθεσης αξιών σε τιμές ίσες ή χαμηλότερες από αυτές που προσφέρονται από άλλους πωλητές σε μια συγκεκριμένη αγορά», δια μέσου του ανταγωνιστικού κόστους και της διαφοροποίησης του προϊόντος (Harisson and Kennedy, 1997). Το European Management Forum (1984) ορίζει την ανταγωνιστικότητα σαν την άμεση και μελλοντική ικανότητα ή/και ευκαιρία για τους επιχειρηματίες να σχεδιάζουν, να παράγουν και να εμπορεύονται προϊόντα σε παγκόσμιο επίπεδο, των οποίων η τιμή και οι λοιπές ιδιότητες σχηματίζουν ένα περισσότερο ελκυστικό σύνολο από αυτό των ξένων και ντόπιων ανταγωνιστών (Buckley et al, 1988). Σε διεθνές επίπεδο, η ανταγωνιστικότητα μετρά πότε ένα προϊόν μπορεί να ανταγωνιστεί με ένα αντίστοιχο αγαθό στη διεθνή αγορά, λαμβάνοντας υπόψη το κόστος παραγωγής (Mubarik, 2001). Εάν ένα προϊόν είναι ανταγωνιστικό μπορεί να συνυπάρχει με τις εισαγωγές στο εσωτερικό μιας χώρας ή/και να εξαχθεί. Αντίθετα, εάν δεν είναι ανταγωνιστικό, το προϊόν χρειάζεται να προστατευθεί από τις εισαγωγές, ενώ οι εξαγωγές του είναι συνήθως ελάχιστες ή μπορεί να επιδοτούνται ούτως ώστε να βελτιώνεται η ανταγωνιστικότητα ως προς την τιμή του (Petroopoulos, 2012).

Η σχολή του στρατηγικού μάνατζμεντ ορίζει την ανταγωνιστικότητα ως την ικανότητα επικερδούς δημιουργίας και διάθεσης αξιών. Θεωρεί ότι οι πέντε κύριες παράμετροι της ανταγωνιστικότητας είναι η τεχνολογία, τα χαρακτηριστικά των εισροών, οι οικονομίες κατά την παραγωγική διαδικασία, η διαφοροποίηση του προϊόντος και εξωτερικοί παράγοντες. Οι παράμετροι αυτές θα επηρεάσουν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της επιχείρησης και θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο κύριες κατηγορίες: αυτές που επιδρούν στο κόστος παραγωγής και αυτές που επιδρούν στην ποιότητα ή στην αντίληψη της ποιότητας τόσο του προϊόντος, όσο και του τρόπου οργάνωσης της επιχείρησης (Harisson and Kennedy, 1997). Καθώς οι επιχειρήσεις αποκτούν πλεονέκτημα σε αυτές τις παραμέτρους αυξάνεται το μερίδιο της αγοράς που κατέχουν όπως και τα κέρδη τους, εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούνται ως μέτρο σύγκρισης της ανταγωνιστικότητάς τους.

Εντούτοις, η χρησιμοποίηση του μεριδίου των αγορών ως δείκτη της ανταγωνιστικότητας εμπεριέχει ορισμένους κινδύνους:

1. Σε μακροοικονομικό επίπεδο, το μερίδιο της εξαγωγικής αγοράς των χωρών μετράται με βάση όλες τις παραγωγικές ομάδες, σύμφωνα με την υπόθεση ότι το συνολικό μέγεθος των εξαγωγών μας δείχνει την ανταγωνιστική επίδοσή τους. Όμως, αυτή η προσέγγιση δεν μας ενημερώνει ως προς τους επιμέρους παραγωγικούς κλάδους. Μια καλύτερη προσέγγιση της ανταγωνιστικότητας επιτυγχάνεται με την εξέταση των μεριδίων των εξαγωγικών αγορών κατά παραγωγικούς κλάδους.
2. Η εκτίμηση των μεριδίων των εξαγωγικών αγορών δεν δίνει την εικόνα της ανταγωνιστικότητας των παραγωγικών κλάδων και των επιχειρήσεων στην εσωτερική αγορά. Αυτό μπορεί να αντιμετωπιστεί με την ανάλυση του εμπορικού ισοζυγίου.
3. Το μερίδιο στις εξαγωγικές αγορές είναι συχνά μέτρο εκτίμησης της ανταγωνιστικότητας σε επίπεδο επιχείρησης, χωρίς όμως να λαμβάνει υπόψη του τον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται. Εάν αυτό το μερίδιο αγοράς διατηρείται χάρη σε δραστική μείωση της τιμής, αυτό θα έχει ένα αντίθετο αποτέλεσμα ως προς την κερδοφορία και πιθανότατα τη μακροχρόνια επίδοση της εταιρείας.
4. Τέλος, το μέτρο δεν εξυπηρετεί περιπτώσεις πολυδύναμων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικές αγορές, όπως και περιπτώσεις πολυεθνικών επιχειρήσεων (Buckley et al, 1988).

Η «ανταγωνιστικότητα κόστους» είναι ένας συχνά χρησιμοποιούμενος δείκτης μέτρησης της ανταγωνιστικότητας σε επίπεδο παραγωγικού κλάδου και επιχειρήσεων. Η γενική παραδοχή πίσω από αυτό είναι ότι όσο πιο χαμηλό είναι το κόστος τόσο πιο ανταγωνιστική είναι η επιχείρηση ή ο παραγωγικός κλάδος. Εντούτοις, αν και το κόστος παραγωγής μας επιτρέπει να έχουμε κάποια ιδέα των συγκριτικών θέσεων των κλάδων μεταξύ των εθνών, αποτυγχάνει

στο να λάβει υπόψη την επίδοσή τους. Οι επιχειρήσεις μπορεί να είναι ανταγωνιστικές ως προς το κόστος αλλά να χάνουν ως προς την οικονομική απόδοση λόγω της χαμηλής θέσης τους στην αγορά ή της κακής εικόνας του προϊόντος.

Το πιο διαδεδομένο μέτρο της ανταγωνιστικότητας είναι η «ανταγωνιστικότητα τιμής». Είναι στενά συνδεδεμένη με την ανταγωνιστικότητα κόστους και παίζει ένα σημαντικό ρόλο στον προσδιορισμό της θέσης της παραγωγής στις αγορές. Όμως, αν και αποτελεί ένδειξη των δυνατοτήτων ενός παραγωγικού κλάδου ή προϊόντος ως προς την ανταγωνιστικότητα, δεν διαφωτίζει ως προς τη δυνατότητα των επιδόσεων των επιχειρήσεων ή του κλάδου. Μια επιχείρηση μπορεί να είναι ανταγωνιστική ως προς την τιμή, αλλά λόγω χαμηλής ποιότητας και κακού μάρκετινγκ να μην μπορεί να μετατρέψει αυτή τη δυνατότητα σε πωλήσεις και κέρδη.

Ένας άλλος δείκτης ανταγωνιστικότητας είναι η «ανταγωνιστικότητα ποιότητας». Το να ανταγωνίζεται κανείς με βάση την τιμή δεν είναι απαραίτητα η καλύτερη μορφή ανταγωνισμού. Όταν η ποιότητα αποτελεί κύριο στοιχείο του ανταγωνισμού, όπως στην περίπτωση πολλών μεσογειακών αγροτικών προϊόντων και τροφίμων, το να παράγει σε χαμηλές τιμές είναι μια ανεπιτυχή στρατηγική. Οι τιμές μπορεί να λειτουργήσουν σαν δείκτης της ποιότητας και κατά συνέπεια χαμηλές τιμές μπορεί να υπονοούν χαμηλή ποιότητα και έτσι να περιορίσουν τις πωλήσεις.

Η ανάλυση της ανταγωνιστικότητας με βάση μεμονωμένους δείκτες, όπως το κόστος, η τιμή ή η ποιότητα, δεν αποτελεί ικανοποιητικό εργαλείο για την πρόβλεψη των αποτελεσμάτων της εμπορικής πολιτικής, είτε αυτό αφορά το κράτος, είτε έναν παραγωγικό κλάδο ή μια επιχείρηση, πολύ δε μάλλον την αναπτυξιακή τους διαδικασία. Χρειαζόμαστε μια πολύπλευρη προσέγγιση, η οποία θα περιλαμβάνει διάφορα εργαλεία όπως την ανάλυση της ανάπτυξης ανά προϊόν, την ανταγωνιστικότητα τιμής, το εμπορικό ισοζύγιο, καθώς επίσης και τα μερίδια των εξαγωγικών αγορών. Έτσι θα έχουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα τόσο της δυναμικής της ανάπτυξης, όσο και της ανταγωνιστικότητας στην εσωτερική και διεθνή αγορά.

Σχετικά με το γεωργικό τομέα τέτοια εργαλεία είναι η ανάπτυξη της παραγωγής, η παραγωγικότητα και η διεθνής ανταγωνιστικότητα, τα οποία είναι το ίδιο σημαντικά είτε τα αναλύσουμε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό μεταξύ τους (Mubarik, 2004). Εντούτοις, λόγω της δυσκολίας μέτρησής τους, εκείνο το οποίο συνήθως χρησιμοποιείται είναι η διεθνής ανταγωνιστικότητα. Εκφράζεται μέσα από την ικανότητα μιας χώρας να προτείνει προϊόντα σε συμφέροντες τιμές, καλύτερης ποιότητας και διαφοροποιημένα. Επίσης, η ανταγωνιστικότητα επηρεάζεται και από την ικανότητα της χώρας να διαθέτει προϊόντα στους εισαγωγείς, τα οποία δεν μπορούν να παραχθούν στις χώρες τους κατά τη διάρκεια μιας εποχής ή όλο το χρόνο. Η ανταγωνιστικότητα μιας εξαγωγικής χώρας μετράται συνήθως με βάση δύο κριτήρια: την ανταγωνιστικότητα τιμής και την ανταγωνιστικότητα επίδοσης, στην οποία εμπεριέχεται και η ανταγωνιστικότητα ποιότητας (Lipchitz, 2006).

Στην παρούσα εργασία αναλύεται η ανταγωνιστικότητα του αγροτικού τομέα της Ελλάδας σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, με τη χρησιμοποίηση του δείκτη Balassa για τη χρονική περίοδο 2000 έως 2012. Ο δείκτης Balassa χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει εάν μια χώρα έχει «αποκαλυφθέν» συγκριτικό πλεονέκτημα (Revealed Comparative Advantage, RCA), αλλά όχι για να καθορίσει τις πηγές του συγκριτικού αυτού πλεονεκτήματος. Η αξιολόγηση, συνεπώς, του συγκριτικού πλεονεκτήματος της χώρας με βάση το δείκτη αυτό βασίζεται στην εξειδίκευση των (καθαρών) εξαγωγών της σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ομάδας αναφοράς (στην παρούσα ανάλυση, όλες οι χώρες του κόσμου).

Επομένως ο δείκτης Balassa μετρά το συγκριτικό πλεονέκτημα εξαγωγών ως ακολούθως:

$$RCA_{ij} = (x_{ij}/X_j) / (x_{iw}/X_w)$$

Όπου RCA_{ij} είναι ο δείκτης συγκριτικού πλεονεκτήματος του κλάδου i στη χώρα j , x_{ij} είναι οι εξαγωγές του κλάδου i για τη χώρα j , X_j είναι το σύνολο των εξαγωγών της χώρας j , x_{iw} είναι οι παγκόσμιες εξαγωγές του κλάδου i , και X_w είναι το σύνολο των παγκόσμιων εξαγωγών. Εάν ο δείκτης είναι μεγαλύτερος της μονάδας, τότε η χώρα j έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στον κλάδο i . Εάν ο δείκτης είναι μικρότερος της μονάδας, τότε η χώρα j έχει συγκριτικό μειονέκτημα στον κλάδο i . Συνεπώς, εάν ο δείκτης λαμβάνει, για παράδειγμα, την τιμή 1,1 τότε το ποσοστό των εξαγωγών της χώρας j όσον αφορά τον κλάδο i είναι 10% υψηλότερο από το ποσοστό του συνόλου των εξαγωγών σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η ανταγωνιστικότητα των αγροτικών κλάδων στην Ελλάδα

Ο Πίνακας 1 μας δείχνει μια σχετική σταθερότητα της εμπορικής έντασης των διαφόρων κλάδων του ελληνικού αγροτικού τομέα ως προς την εναλλαγή των δεικτών συγκριτικού πλεονεκτήματος για το σύνολο των χωρών που συναλλάσσεται εμπορικά η Ελλάδα. Από την ανάλυση του Δείκτη προκύπτει ότι η Ελλάδα έχει συγκριτικά πλεονεκτήματα και για τις οκτώ ομάδες προϊόντων, καθώς εξαίρεση αποτελεί το κρέας. Οι κατηγορίες δημητριακά και γάλα παρουσιάζουν οριακό πλεονέκτημα, δεδομένου ότι ο δείκτης διαμορφώνεται λίγο πάνω από τη μονάδα. Σημαντικό στοιχείο που προκύπτει από την ανάλυση του δείκτη είναι ότι το μέγεθος των δεικτών μειώνεται για έξι ομάδες κλάδων σε σχέση με το 2000. Επίσης αυτή η μείωση είναι σημαντική όταν αφορά κλάδους στρατηγικής σημασίας για την ελληνική αγροτική οικονομία, όπως το βαμβάκι, το ελαιόλαδο, οι οπώρες και τα εσπεριδοειδή. Η μείωση του συγκριτικού πλεονεκτήματος για κλάδους στρατηγικής σημασίας είναι ανησυχητικό στοιχείο για την αγροτική οικονομία αλλά και για το σύνολο της εθνικής οικονομίας. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει προβλήματα και αδυναμίες παρελθόντων ετών, όπου ο αγροτικός τομέας δεν κατόρθωσε να συνδυάσει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα (ποιοτικά χαρακτηριστικά) με τις πρακτικές του σύγχρονου μάρκετινγκ και της συντονισμένης διείσδυσης σε νέες αγορές. Συγκεκριμένα, κάμψη σημειώνεται στο βαμβάκι, το ελαιόλαδο, το κρέας, το κρασί, οι οπώρες και τα εσπεριδοειδή, ενώ αύξηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος έχουν οι κλάδοι των δημητριακών, του γάλακτος και των κηπευτικών. Συνεχείς αυξομειώσεις παρατηρούνται, τέλος, στους κλάδους των υπόλοιπων προϊόντων. Τα αποτελέσματα του παραπάνω δείκτη είναι σημαντικά, δεδομένου ότι παρουσιάζουν ουσιαστικά το σύνολο των στρατηγικών κλάδων του αγροτικού τομέα της Ελλάδας.

Πίνακας 1 Δείκτης (σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο) συγκριτικού πλεονεκτήματος Balassa

	2000	2003	2006	2009	2012
Δημητριακά	1,32	1,74	2,00	1,78	1,54
Βαμβάκι	26,61	26,08	23,13	24,51	25,61
Ελαία και λίπη	57,59	52,31	52,90	55,62	56,11
Κρέας και σκευάσματα	1,32	0,026	0,30	0,29	0,25
Γαλακτοκομικά	1,09	1,29	1,84	1,95	1,86
Κρασί	2,55	2,22	1,70	1,49	1,50
Κηπευτικά	5,52	4,95	5,75	5,97	6,11
Οπώρες	4,27	2,16	4,20	3,43	3,80

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Ο Πίνακας 2 μας δείχνει το συγκριτικό πλεονέκτημα των εξεταζόμενων κλάδων σε σχέση με τις εμπορικές συναλλαγές με τη Ρουμανία. Από την παράθεση προκύπτει ότι συγκριτικό πλεονέκτημα παρουσιάζουν μόνο οι κλάδοι Κηπευτικά και οπώρες. Οριακό πλεονέκτημα παρουσιάζει ο κλάδος κρέας και σκευάσματα. Οι υπόλοιποι κλάδοι παρουσιάζουν πολύ χαμηλή ανταγωνιστικότητα.

Πίνακας 2 Δείκτης (σε σχέση με τη Ρουμανία) συγκριτικού πλεονεκτήματος Balassa

	2000	2003	2006	2009	2012
Δημητριακά	0,30	0,41	0,39	0,69	0,62
Βαμβάκι	0,45	0,58	0	0	0
Ελαία και λίπη	0,2	0,21	0,69	0,89	0,83
Κρέας και σκευάσματα	1	1,04	0,33	0,98	0,97
Γαλακτοκομικά	0,2	0,37	0,41	1,41	1,23
Κρασί	0,45	0,6	0,27	0,5	0,7
Κηπευτικά	1,9	1,75	1,03	1,05	1,18
Οπώρες	1,7	1,45	1,5	1,7	1,5

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Ο Πίνακας 3 μας δείχνει το συγκριτικό πλεονέκτημα των εξεταζόμενων κλάδων σε σχέση με τις εμπορικές συναλλαγές με τη Βουλγαρία. Από την παράθεση προκύπτει ότι ουσιαστικό και διαχρονικό συγκριτικό πλεονέκτημα παρουσιάζουν μόνο οι κλάδοι Κηπευτικά και οπώρες. Το πλεονέκτημα που παρουσιάζουν οι κλάδοι κρέας-σκευάσματα και ο κλάδος βαμβάκι έως και το 2003, μειώνεται για την επόμενη εξεταζόμενη περίοδο. Αυτό υποδηλώνει ότι άλλαξαν οι όροι και οι ροές εμπορίου για τους συγκεκριμένους κλάδους με τη Βουλγαρία και ότι η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να διατηρήσει την ανταγωνιστικότητά της. Οι υπόλοιποι κλάδοι παρουσιάζουν πολύ χαμηλή ανταγωνιστικότητα.

Πίνακας 3 Δείκτης (σε σχέση με τη Βουλγαρία) συγκριτικού πλεονεκτήματος Balassa

	2000	2003	2006	2009	2012
Δημητριακά	0,99	0,81	0,6	0,2	0,13
Βαμβάκι	1,32	1,1	0	0,01	0,02
Ελαία και λίπη	0,66	0,54	0,4	4,9	0,25
Κρέας και σκευάσματα	3,07	1,5	0,6	0,3	0,2
Γαλακτοκομικά	0,33	0,45	0,6	0,14	0,13
Κρασί	0,37	0,3	0,2	0,2	0,4
Κηπευτικά	1,13	1,5	1,2	1,5	1,4
Οπώρες	1,1	1,4	1,3	1,4	1,4

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Ο Πίνακας 4 εμφανίζει την κλαδική ποσοστιαία συμβολή στο σύνολο των εμπορικών ροών του αγροτικού τομέα της χώρας. Είναι ουσιαστικά η διαχρονική εξέλιξη του εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου των κλάδων του αγροτικού τομέα κατά την περίοδο 2000-2012. Ενώ ο μέσος ρυθμός μεταβολής του

αγροτικού τομέα στην υπό εξέταση περίοδο είναι θετικός τόσο στις εισαγωγές όσο και στις εξαγωγές, πρέπει να σημειωθεί ότι ο ρυθμός μεταβολής των εισαγωγών είναι σχεδόν διπλάσιος από αυτό των εξαγωγών, με αποτέλεσμα τη συνεχή διεύρυνση του ελλείμματος του τομέα. Από την ανάλυση του Πίνακα προκύπτει ότι οι μεγαλύτερες δαπάνες για εισαγωγές αντιστοιχούν πάντα στις κατηγορίες Κρέατα, και Γαλακτοκομικά, ενώ αύξηση παρουσιάζει το ποσοστό στα Φρούτα και λαχανικά, αύξηση που οφείλεται στην αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου των Ελλήνων. Σε ό,τι αφορά τις εξαγωγές, τα Φρούτα και λαχανικά και ο Καπνός, αν και έχασαν μέρος του ποσοστού τους, συνεχίζουν να αποτελούν βασικά εξαγωγικά προϊόντα της χώρας, με βασικότερο τα πρώτα.

Επιπλέον, πολύ σημαντική αύξηση παρουσιάζει το ποσοστό των κατηγοριών Ψάρια, Δημητριακά και Έλαια και λίπη, τα οποία διαμορφώνονται για το 2012 στη δεύτερη, τρίτη και τέταρτη θέση αντίστοιχα των εξαγωγών της χώρας. Η σημαντική αύξηση της κατηγορίας Ψάρια, είναι αποτέλεσμα την ανάπτυξης και οργάνωσης της ιχθυοκαλλιέργειας στην Ελλάδα, παρακολουθώντας τις τάσεις των διεθνών αγορών (Petrooulos, 2010).

Πίνακας 4 Εισαγωγές και εξαγωγές αγροτικών κλάδων ως προς το σύνολο των ροών εμπορίου

	ΚΛΑΔΟΙ SITC	Εισαγωγές: ποσοστιαία συμβολή		Εξαγωγές: ποσοστιαία συμβολή	
		2000	2012	2000	2012
01	Κρέατα	19,07	17,47	0,86	1,55
02	Γαλακτοκομικά προϊόντα και αυγά	12,80	11,46	3,92	6,96
03	Ψάρια και παρασκευάσματα ψαριών	6,92	5,95	8,36	14,56
04	Δημητριακά και παρασκευάσματα δημητριακών	8,44	7,61	4,09	8,48
05	Φρούτα και λαχανικά	9,51	11,49	35,22	31,61
09	Τρόφιμα	4,47	6,48	1,45	3,90
11	Ποτά	6,78	6,65	4,27	4,22
4	Έλαια και λίπη	1,78	9,00	8,60	13,56
	Σύνολο αγροτικού τομέα	100,00	100,00	100,00	100,00
	Ποσοστό στο σύνολο των εισαγωγών/εξαγωγών	10,83	13,30	19,21	27,78

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Ο Πίνακας 5 εμφανίζει την κλαδική ποσοστιαία συμβολή των εμπορικών ροών του αγροτικού τομέα της Ελλάδας με των αντίστοιχο της Ρουμανίας. Είναι ουσιαστικά η διαχρονική εξέλιξη του εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου των αγροτικών τομέων των δύο χωρών κατά την περίοδο 2000-2012. Από την ανάλυση του Πίνακα προκύπτει ότι οι μεγαλύτερες δαπάνες για εισαγωγές αντιστοιχούν πάντα στις κατηγορίες Κρέατα, Γαλακτοκομικά και Δημητριακά, ενώ αύξηση παρουσιάζει το ποσοστό στα Έλαια. Χαρακτηριστικό είναι ότι το ένα πέμπτο του συνόλου των εισαγωγών για όλο το εξεταζόμενο διάστημα, προέρχεται από τις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων από τη Ρουμανία. Σε ό,τι αφορά τις

εξαγωγές, τα Φρούτα και λαχανικά τα Γαλακτοκομικά και τα Ποτά αποτελούν βασικά εξαγωγικά προϊόντα της Ελλάδας προς τη Ρουμανία, με βασικότερη κατηγορία τα Φρούτα και Λαχανικά, όπου αντιστοιχεί το ήμισυ της αξίας των εξαγωγών.

Πίνακας 5 Εισαγωγές και εξαγωγές αγροτικών κλάδων ως προς τις ροές εμπορίου με τη Ρουμανία

	ΚΛΑΔΟΙ SITC	Εισαγωγές: ποσοστιαία συμβολή		Εξαγωγές: ποσοστιαία συμβολή	
		2000	2012	2000	2012
01	Κρέατα	5,46	5,25	0,99	5,17
02	Γαλακτοκομικά προϊόντα και αυγά	8,52	6,20	2,02	13,07
03	Ψάρια και παρασκευάσματα ψαριών	0,00	0,16	1,35	6,87
04	Δημητριακά και παρασκευάσματα δημητριακών	12,65	21,46	2,60	13,50
05	Φρούτα και λαχανικά	4,78	2,39	55,69	52,10
09	Τρόφιμα	4,65	5,44	5,50	3,64
11	Ποτά	0,54	0,86	2,22	9,02
4	Έλαια και λίπη	2,59	7,10	2,60	6,20
	Σύνολο αγροτικού τομέα	100,00	100,00	100,00	100,00
	Ποσοστό στο σύνολο των εισαγωγών/εξαγωγών	21,24	20,58	11,72	10,77

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Στη συνέχεια ο Πίνακας 6 παρουσιάζει την κλαδική ποσοστιαία συμβολή των εμπορικών ροών του αγροτικού τομέα της Ελλάδας με των αντίστοιχο της Βουλγαρίας. Είναι ουσιαστικά η διαχρονική εξέλιξη του εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου των αγροτικών τομέων των δύο χωρών κατά την περίοδο 2000-2012. Από την ανάλυση του Πίνακα προκύπτει ότι οι μεγαλύτερες δαπάνες για εισαγωγές αντιστοιχούν στις κατηγορίες Κρέατα, Γαλακτοκομικά και Δημητριακά. Χαρακτηριστικό είναι και για τη Βουλγαρία, ότι το ένα πέμπτο του συνόλου των εισαγωγών για όλο το εξεταζόμενο διάστημα, προέρχεται από τις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων. Σε ό,τι αφορά τις εξαγωγές, τα Φρούτα και λαχανικά και τα Έλαια και λίπη αποτελούν βασικά εξαγωγικά προϊόντα της Ελλάδας προς τη Βουλγαρία, με βασικότερη κατηγορία τα Φρούτα και Λαχανικά, όπου αντιστοιχεί το 30% της αξίας των εξαγωγών.

Πίνακας 6 Εισαγωγές και εξαγωγές αγροτικών κλάδων ως προς τις ροές εμπορίου με τη Βουλγαρία

	ΚΛΑΔΟΙ SITC	Εισαγωγές: ποσοστιαία συμβολή		Εξαγωγές: ποσοστιαία συμβολή	
		2000	2012	2000	2012
01	Κρέατα	16,56	9,11	2,90	5,54
02	Γαλακτοκομικά προϊόντα και αυγά	18,01	11,29	1,78	3,90

03	Ψάρια και παρασκευάσματα ψαριών	0,06	0,36	1,37	1,85
04	Δημητριακά και παρασκευάσματα δημητριακών	10,60	31,13	6,22	10,89
05	Φρούτα και λαχανικά	11,37	8,71	37,54	32,01
09	Τρόφιμα	4,56	3,93	6,24	1,95
11	Ποτά	0,23	1,06	1,39	3,40
4	Έλαια και λίπη	3,17	11,13	8,19	16,48
	Σύνολο αγροτικού τομέα	100,00	100,00	100,00	100,00
	Ποσοστό στο σύνολο των εισαγωγών/εξαγωγών	19,08	24,23	11,84	20,20

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Από την ανάλυση των εμπορικών ροών της Ελλάδας με τις δύο χώρες των Βαλκανίων (Ρουμανία, Βουλγαρία) προκύπτουν σημαντικές ομοιομορφίες ως προς τη διάρθρωση των εισαγωγών-εξαγωγών. Σημαντική διαφορά παρουσιάζει ο όγκος των εμπορικών ροών της Ελλάδας με τις αντίστοιχες χώρες. Η αξία των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων από τη Βουλγαρία είναι κατά τρεις φορές μεγαλύτερη σε σχέση με τη Ρουμανία, ενώ η αξία των εξαγωγών κατά 2,5 φορές μεγαλύτερη. Το παραπάνω στοιχείο μπορεί να ερμηνευτεί, ότι η γειτνίαση των δύο χωρών (Ελλάδα, Βουλγαρία) και τα μειωμένα μεταφορικά επηρεάζουν την ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών.

Συμπεράσματα

Η ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων στρατηγικής σημασίας αγροτικών κλάδων της Ελλάδας περιορίζεται, άρα και η ανταγωνιστικότητα των επιμέρους κλάδων. Η τάση αυτή συνεχώς αυξάνεται, λόγω της μείωσης του ενεργού γεωργικού πληθυσμού και των διαρθρωτικών αδυναμιών της γεωργίας. Εντούτοις, η ανάλυση επιμέρους στοιχείων, όπως τα μερίδια των προϊόντων στη διαμόρφωση των εισαγωγών και των εξαγωγών, καθώς και των αντίστοιχων τιμών τους μας επιτρέπουν ορισμένες αισιόδοξες υποθέσεις, ως προς την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων στο μέλλον.

Βασικοί και χαρακτηριστικοί κλάδοι του αγροτικού τομέα, παρουσιάζουν κάμψη ανταγωνιστικότητας και σε συνέχεια δυσμενής μεταβολή του εμπορικού ισοζυγίου αγροτικών προϊόντων. Σε ότι αφορά τα οφέλη του αγροτικού τομέα της Ελλάδας από τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης – όπως προκύπτει από την ανάλυση των εμπορικών ροών μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας, Βουλγαρίας – έχουν προκύψει θετικές επιπτώσεις, κυρίως από την αύξηση του όγκου του εξαγωγικού εμπορίου, λόγω κατάργησης των δασμών και βελτίωσης του θεσμικού πλαισίου. (Πετρόπουλος 2007). Οι θετικές επιπτώσεις της διεύρυνσης για την ελληνική

γεωργία περιορίζονται όμως, από τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα του αγροτικού στην Ελλάδα και από το χαμηλό εισόδημα των νέων κρατών-μελών. (Petropoulos 2008).

Η δυσμενής μεταβολή του εμπορικού ισοζυγίου αγροτικών προϊόντων είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Ο κύριος παράγοντας είναι, ότι η αγροτική οικονομία της Ελλάδας, ουσιαστικά στηρίχτηκε στις πολιτικές ενίσχυσης του αγροτικού εισοδήματος και στήριξης των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να αδρανοποιηθούν οι δυνάμεις αυτές, όπου θα συνέβαλλαν στην προσαρμογή της αγροτικής παραγωγής στις απαιτήσεις της αγοράς (νέα προϊόντα, νέες ποικιλίες, νέοι καλλιεργητικές μέθοδοι κλπ). Δεύτερος σημαντικός παράγοντας, είναι τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά-προβλήματα που παρουσιάζει ο αγροτικό τομέας της Ελλάδας. Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι: ο μικρός μέσος κλήρος (5 εκτάρια) των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, ο πολυκερματισμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, οι μεγάλες ηλικίες των αγροτών, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των αγροτών. Όλα αυτά τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά-προβλήματα εμποδίζουν την κινητικότητα, κυρίως των παραγωγικών συντελεστών στον αγροτικό τομέα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα το υψηλό κόστος παραγωγής, τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα της αγροτικής παραγωγής. Επίσης οι επιδράσεις των διαρθρωτικών προβλημάτων λειτουργούν σε μεγάλο βαθμό και σαν παράγοντας εμπόδισης του περιορισμού τους. Τέλος, τρίτος σημαντικός παράγοντας, είναι η έλλειψη συγκεκριμένου και ξεκάθਾਰου εθνικού προγράμματος για τον αγροτικό τομέα, με την ενεργή, ουσιαστική και ανιδιοτελή συμμετοχή όλων (Πολιτεία, παραγωγοί, συνεταιρισμοί, επιστήμονες) των εμπλεκόμενων φορέων (Petropoulos, 2010).

Η γεωργική διαφορετικότητα και ποικιλομορφία της Ελλάδας, σε συνδυασμό με την ποιότητα των προϊόντων της επιτρέπουν να εμπλουτίσει τα στοιχεία της ανταγωνιστικότητάς της, μέσα από την ανταγωνιστικότητα ποιότητας, συμπεριλαμβανομένης της ποιότητας οργάνωσης του συστήματος μάρκετινγκ των προϊόντων, όπως και της ανταγωνιστικότητας κόστους.

Η πρόοδος και μακροχρόνια ανταγωνιστικότητά της γεωργίας δεν σχετίζεται τόσο με βραχυχρόνιες παραμέτρους, όπως οι τιμές ή το κόστος των εισροών, αλλά με την παραγωγικότητα και την οργάνωση σε επίπεδο γεωργικών εκμεταλλεύσεων και σε επίπεδο κράτους. Πέρα από την ποσότητα του προϊόντος, τον φυσικό πλούτο των περιοχών και τις τεχνολογίες μείωσης του κόστους, περισσότερο προσοχή πρέπει να δίνεται στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας τους, στην ποιότητα, στις υπηρεσίες που προσφέρουν και σε άλλους «εκτός τιμής» παράγοντες (Abbott, Bredahl, 1992).

Λόγω της μεγάλης σημασίας του αγροτικού τομέα για την ελληνική οικονομία, η ανταγωνιστικότητα των γεωργικών προϊόντων και τροφίμων παραμένει ένα ανοικτό διακύβευμα για το παρόν και για το μέλλον και η μελέτη της σε όλες τις βασικές της παραμέτρους θα είναι πάντα επίκαιρη, είτε αφορά σε εξειδικευμένα προϊόντα, είτε σε γεωγραφικές αγορές.

Βιβλιογραφία

- Abbott Ph. And Bredahl M. (1992) *Competitiveness: Definitions, Useful Concepts and issues*. Infoagro.net.
- Buckley P., Pass C. and Prescott K. (1988) Measures of International Competitiveness: A Critical Survey. *Journal of Marketing Management* 4: 175-200
- Fagerberg J. (1988) International Competitiveness. *The Economic Journal* 98: 355-374
- Gopinath M., Arnade C., Shane M. and Roe T. (1997) Agricultural competitiveness: The case of the United States and major EU countries. *Agricultural Economics* 16: 99-109

- Harrison R. and Kennedy P. (1997) A neoclassical economic and strategic management approach to evaluating global agribusiness competitiveness. *Competitiveness Review* 7:14-25.
- Lipchitz A. (2006) *La compétitivité agricole et agroalimentaire de l'UE, comparaison internationale*. Paris : Ministère de l'Économie.
- Maraveyas N. et Duquenne M.-N. (1994) L'agriculture grecque dans le processus d'intégration européenne. *Économie Rurale* 224 : 58-60
- Mubarik A. (ed) (2004) *Report of the APO Study Meeting on Agricultural Diversification and International Competitiveness*. Tokyo: Asian Productivity Organization URL: www.apo-tokyo.org
- Porter M. (1990) The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review* March-April: 73-93.
- Petropoulos D., Drakopoulos S. "Comparative analysis of the structural characteristics of the agricultural sectors of Greece and the new member-states of the European Union" Agricultural economics and management, Agricultural Academy, Sofia 6/2008
- Petropoulos D., Papageorgiou Ath., Kyriazopoulos G. "The competitiveness of agricultural products (trade relations between Greece-Bulgaria)" 4th International Conference "The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed World" Sofia, 11-13 May 2012
- Παπαγεωργίου Α., Δ. Πετρόπουλος «Η ανταγωνιστικότητα των αγροτικών προϊόντων στην Ελλάδα» 11^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας, Αθήνα 26-27/11/2010
- Πετρόπουλος Δ. «Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η θέση του αγροτικού τομέα της Ελλάδας» Επιθεώρηση οικονομικών επιστημών, ΤΕΙ Ηπείρου, τεύχος 11 2007
- Πετρόπουλος Δ., Δ. Φατούρος, Γ. Κυριαζόπουλος, Δ. Πασχαλίδης «Διαχρονική εξέλιξη των μεγεθών του εξωτερικού εμπορίου αγροτικών προϊόντων στην Ελλάδα την περίοδο 1994-2008» Εθνικό Συνέδριο Διοίκησης και Οικονομίας 2010, Καβάλα, 04-06/06/2010
- Trail B. and da Silva J.G. (1996) Measuring International Competitiveness: the Case of the European Food Industry. *International Business Review* 5: 151-166